

Hlavné makroekonomické tendencie v Slovenskej republike po roku 1989 a ich vplyv na očakávaný vývoj

Jaroslav NĚMEC – Ivan PRACHÁR*

Úvod

Stav národnej ekonomiky sa napokon vždy prejavuje prostredníctvom produktu a parametrov, ktoré charakterizujú jeho objem (hrubá produkcia), prírastky (hrubý domáci produkt, čistý produkt, resp. národný dôchodok, pridaná hodnota), rozdeľovanie (finálna spotreba, úspory, investície) a výsledný efekt pre podnikateľské subjekty (hospodársky výsledok). Zmeny v dynamike vývoja produktu (prírastky, úbytky a ich tempá) sa spravidla odrážajú v zdrojoch jeho rastu, t. j.: a) vo veľkosti a v produktívnej sile disponibilného kapitálu a (alebo) b) v jeho prírastkoch (časti produktu určeného na obnovu a zväčšovanie kapitálu) alebo úbytkoch. Súvisia so zmenami ekonomického prostredia krajiny (stavom či zmenami systému, spoločnosti, politiky) či okolia v zahraničí, ktoré ovplyvňujú mieru využitia disponibilného kapitálu (dopyt, hospodárnosť a pod.) i rozdeľovanie nových zdrojov (pomer medzi finálnou spotrebou a investíciami, alokáciu...), alebo s priebehom vývoja kapitálu (s mechanizmom jeho obnovy).

Z týchto triviálnych vzťahov vyplýva, že pokiaľ dochádza k súbehu výraznej zmeny v produkte (a v jeho parametroch) krajiny so zmenami v ekonomickom prostredí, je viac ako pravdepodobné, že tieto zmeny sú v nejakej príčinnej súvislosti. V našom prípade k takémuto súbehu (výrazných zmien v trendoch vývoja produktu krajiny a v jeho základných parametroch) došlo v roku 1990, najmä však v roku 1991 (po liberalizácii zahraničnej výmeny – ešte v ČSFR), a potom ešte (v menšom rozsahu) v roku 1993 (po vzniku SR).

Z údajov je zrejmé, že začiatkom deväťdesiatych rokov, osobitne po roku 1991, dochádza k zlomu vo vývoji produktu, ktorý nebol iba krátkodobou odchýlkou, a že tento zlom nasledoval až po zmenách v ekonomickom prostredí. V kontexte s predchádzajúcim obdobím neboli roky 1990 a 1991 iba výrazným rozdielom v postupnosti evidovaných hodnôt ukazovateľov, ale aj prerušením kontinuity s determinantami dovtedajšieho vývoja. Vo väzbe na spoločenské zmeny, ktoré zlomu predchádzali, možno tieto roky považovať za začiatok pôsobenia celkom nových determinánt a transformáciu systému spolu s liberalizáciou za príčinu zlomu vo vývoji produktu. Hlavné ukazovatele sa v nasledujúcich

* Ing. Jaroslav NĚMEC, CSc. – Ing. Ivan PRACHÁR, CSc., Prognostický ústav SAV, Šancová 56, 811 05 Bratislava 1, e-mail: nemec@progeko.savba.sk; prachar@progeko.savba.sk

rokoch vyvíjajú celkom zreteľne pod ich vplyvom. Tvoria súvislú reťaz až doteraz a naznačujú skôr zväčšujúcu sa než zmiernujúcu sa zotrvačnosť aj pre budúcnosť. Právom možno očakávať, že aj nasledujúce roky budú pokračovaním („riešením“ – doznievaním alebo ďalším rozvíjaním) situácie, ktorá sa sformovala v uvedených rokoch. Preto, ak máme pochopiť zmysel procesov, ktoré očakávame v nasledujúcom desaťročí (či v nasledujúcich desaťročiach), a správne odhadnúť potenciál ich dynamiky (ktorý sa prejaví aj v časovom trvaní), nemôžeme vychádzať z iného východiska ako z udalostí v rokoch 1990 a 1991. Každé iné východisko – napríklad nástup niektorej vlády, roky oživenia rastu HDP (1994) alebo vznik republiky – by bolo iba náhodne či ľubovoľne zvoleným bodom.

Zmeny v rozhodujúcich ukazovateľoch, ktoré informujú o vývoji produktu – nárast cien v roku 1991, prudký pokles produktu, pokles zamestnanosti a pod. – nevyvetlíme z ich stavu a vnútorných väzieb. Tie nastali v dôsledku odštartovania transformácie systému ekonomiky (1990), za súčasť ktorej sa považuje aj liberalizácia zahraničnej výmeny (1991). Vzájomná podmienenosť obidvoch zmien (transformácie i liberalizácie zahraničnej výmeny) je isto evidentná, napriek tomu by bolo treba na presnú identifikáciu faktorov, ktoré pôsobili na ekonomiku v uplynulom období, odlíšiť tie, ktoré „založila“ (vyvolala) transformácia systému a ktoré liberalizácia. Inak povedané, rozlíšiť, čo súviselo s premenou štátnej ekonomiky na súkromnovlastnícku trhovú ekonomiku a čo so začlenením tejto ekonomiky do svetového systému voľnej výmeny tovaru a služieb. Takéto rozlíšenie je žiaduce nielen na vysvetľovanie doterajšej histórie spoločensko-ekonomických zmien, ale aj na spresnenie našich očakávaní pre budúcnosť. Pri pozornejšom pohľade na procesy generované zmenami vlastníckeho systému, formovaním trhu a postojov jeho hlavných účastníkov (postojov k podnikovému majetku, ku kapitálu, k investíciám, k podnikateľským rizikám atď.) a pri ich konfrontovaní s procesmi, ktoré vyvolalo (a vyvoláva) začleňovanie národnej ekonomiky do sústavy otvorených trhov, sa ukáže, že prúdy týchto rôznych procesov sa v mnohých bodoch navzájom nepodporujú (nepôsobia v súlade), ani nedopĺňajú, ale naopak pôsobia proti sebe a zhoršujú priebeh jedných i druhých. V každom prípade, na prudkom zhoršení hodnôt všetkých ukazovateľov, týkajúcich sa produktu krajiny, sa podpísalo otvorenie ekonomiky ešte skôr, ako sa vôbec dal očakávať pozitívny prínos prechodu na trhovú ekonomiku. A to prenesením nerovnováhy, ktorá tu existovala v pomere k zahraničnému trhu, do vnútra ekonomiky. Jej dôsledky pôsobili a stále ešte pôsobia na vývoj ekonomiky i spoločnosti dominantným spôsobom. Prekonávanie tejto nerovnováhy bude určujúcim prúdom aj v očakávaných dejoch v nasledujúcom období. Bude naďalej významne ovplyvňovať aj priebeh a výsledky transformácie, a predovšetkým – efekty trhovej ekonomiky. To si žiada objasnenie jej povahy i príčin.

T a b u ľ k a 1

Vývoj hrubej produkcie, HDP, hospodárskeho výsledku (v mld Sk), zamestnanosti (v tis. os.)
v Slovenskej republike od roku 1989

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Hrubý obrat (b. c.)	646.3	684.7	845.6	887.6	1 034.3	1 118.2	1 282.5	1 470.8	1 622.9	1 761.7
Hrubý domáci produkt (s. c.)	614.3	599.2	511.9	478.5	460.8	483.4	516.8	550.8	586.8	612.7
Hospodársky výsledok:										
– troch nefinančných a finančných organizácií spolu	33.0	38.2	24.0	2.9	51.1	60.9	49.3	63.7	60.6	30.1
– troch veľkých nefinančných organizácií	33.0	38.2	24.0	2.9	25.8	30.0	42.8	33.6	32.3	5.4
Zamestnanosť v (tis. os.)	2 328.1	2 396.4	2 008.2	2 013.4	2 012.3	1 976.9	2 019.8	2 036.4	2 040.9	2 032.1

Prameň: Štatistický úrad SR.

1. Nerovnováha, jej príčiny a dôsledky

1.1 Všeobecné predpoklady

Predpoklady pre vznik nerovnováhy, v ktorej sa SR nachádza, vznikli pomerne dlho pred tým, ako sa reálne otvorila (v ČSFR v roku 1991). Vytvorili sa potom, čo sa naša ekonomika dlhší čas vyvíjala v čiastočnej nezávislosti od svetových trhov (bola prepojená so svetovými trhmi prostredníctvom riadenej výmeny), resp. od voľných trhov, ktoré dnes predstavujú základ svetových trhov. Výsledkom oddeleného vývoja bolo rozvinutie paralelných ekonomických štruktúr (výrob, inštitúcií, pravidiel a pod.), ktorých produkty boli určené prevažne pre domáci regulovaný trh a pre zmluvne dohodnuté dodávky s krajinami rovnakého typu (s plánovaným hospodárstvom). Len časť produktov určených na vývoz mala na voľných trhoch trvalejšie miesto (neboli ani celkom „konvertibilné“ – či už pre svoju kvalitu alebo cenu). Objem tejto (konvertibilnej) produkcie potom vymedzoval rozsah i možnosti dovozu výrobkov a služieb z týchto (voľných) trhov. Dovoz realizoval výhradne štát. Reguloval ho jednak s ohľadom na zdroje získané exportom, jednak s ohľadom na ochranu vlastnej výroby (pred konkurenciou) i na výrobu (ponuku) z ostatných plánom riadených ekonomík. Princípy a pravidlá tejto výmeny boli viac-menej rovnaké pre všetky krajiny s ekonomikou riadenou plánom. To malo protichodné dôsledky.

Odpútanie ekonomiky od podmienky realizovať produkciu na voľných trhoch umožňovalo krajinám s regulovanou ekonomikou a výmenou rýchlejšiu rast produktu, než aký obvykle prebiehal v tých menej rozvinutých krajinách, ktorých rast bol limitovaný exportom vlastných produktov na tieto (voľné) trhy. To zrýchľovalo aj rast spotreby, i keď hlavne takej, ktorú krajina mohla uspokojovať vlastnou výrobou či výrobkami z podobných regulovaných ekonomík. Rýchlejšie rástla spotreba v oblasti výživy, bývania, zdravotníctva, školstva, vedy, kultúry a v niektorých ďalších. Na druhej strane však obmedzené prepojenie na technický progres, sprostredkovaný svetovým voľným trhom, a absencia konkurenčného tlaku viedli k postupnému zaostávaniu. Krajina nemohla udržať krok s celým sortimentom, ktorý ponúkal svetový trh. Prítom ponuka tovarov z voľných trhov tu stále pôsobila na celkový dopyt krajiny – bola na jej trhoch trvalo prítomná, i keď v ohraničenom množstve. Zaostávanie domácej výroby (v rozmanitosti i v kvalitatívnych parametroch) tovarov za ponukou z dovozu tento dopyt trvalo zväčšovalo nad úroveň dovážaného množstva i nad úroveň množstva, ktoré bola krajina schopná uhradiť vývozom vlastných výrobkov. Signalizoval to tlak podnikov (štátnych) na dovozy techniky z voľných trhov, i ochota občanov zaplatiť vysoké ceny za konvertibilné meny, ktoré by im nákupy žiadaneho tovaru či služieb (cesty do zahraničia) umožnili.

Medzi dopytom krajiny po tovare z voľných trhov a exportným potenciálom, potrebným na úhradu tohto dopytu, bol zjavný nepomer. Tento nepomer však nemohol prerásť do nerovnováhy medzi vývozom a dovozom, pokiaľ vývoz limitoval (pri trvajúcej regulácii) dovozy. Keď sa však regulácia zrušila a naša ponuka sa na tieto trhy po dlhej izolácii obrátila, rýchlo sa ukázalo, že je tam pre ňu iba obmedzený priestor, že sa tam môže uchytiť iba vtedy, keď vytlačí inú ponuku (hlavne nízkou cenou), ktorá tu spravidla bola už trvalejšie zastúpená (ocel' a polotovary hutníckej výroby, viaceré stroje, ale i potraviny, a pod.), alebo keď urýchlene prispôsobí svoju štruktúru dopytu nových trhov. Problém dodatočného začlenenia na voľné svetové trhy bol o to komplikovanejší, že sa týkal všetkých krajín s plánovanou ekonomikou. Vtedy, keď boli k tomu donútené rozpadom regulovaných trhov, sa už celkom zreteľne muselo ukázať, že so zreteľom na svetové trhy boli paralelne vybudované veľké kapacity, ktoré sú po liberalizácii výmeny na tomto trhu nadbytočné a že bude iba otázkou času, kedy sa zredukujú.

Redukcia sa prirodzene týkala tých výrob, ktoré na rozšírených voľných trhoch nenájdu miesto (resp. pokiaľ ho nenájdu). Na začiatku liberalizácie regulovaných trhov a ekonomík (bývalých socialistických krajín) sa veľmi málo vnímalo, že *spolu s redukciou výrob bude musieť dôjsť v rovnakých rozmeroch aj k redukcii spotreby*, ktorá sa vo väzbe na pôvodne budovanú výrobu historicky vyvinula, a že táto redukcia sa predĺži na také dlhé obdobie, a tak vyvolá dlhotrvajúci stav nerovnováhy medzi redukovaným výrobným potenciálom a pretrvávajúcou úrovňou spotreby. Neočakávalo sa, že vyrovnanie bude také zložité, pretože sa akosi implicitne predpokladalo, že transformácia ekonomického systému povedie k rýchlym štruktúrnym zmenám výrobného potenciálu a po jeho adaptácii na nové trhy – najskôr k vyrovnaní na pôvodnú úroveň spotreby a potom i na úroveň európskych krajín. Došlo však k opačnému efektu. Transformácia nielenže neurýchlila prekonanie nepomeru medzi našimi vývoznými možnosťami a dopytom po dovážanom tovare, ktorý – po vyrovnaní devalváciou – prerástol do vnútornej nerovnováhy ekonomiky, ale naopak, vzniknutá vnútorná nerovnováha výrazným spôsobom spomalila transformáciu systému – tým, že ju fakticky preniesla na súkromné subjekty vychádzajúce z privatizácie. Týmto subjektom, nezávisle od ich sociálneho a mravného profilu i motivácie vstupu do privatizácie, spravidla istý čas trvalo, kým zbadali, že prevzali vlastnícke záväzky, ktoré iba málokto z nich dokáže splniť.

Ukázalo sa, že rýchle začlenenie krajiny do systému liberalizovaných trhov, spojené so znehodnotením časti produktu a vyradením zodpovedajúcej časti výrobného potenciálu, vyvolalo vnútornú nerovnováhu ekonomiky vlastne preto, *lebo sa ukázalo ako nemožné okamžite vyrovnať s redukovanou úrovňou produktu aj celú spotrebu krajiny, ako aj vykonať štruktúrne zmeny umožňujúce udržať, resp. obnoviť výrobný potenciál na úrovni existujúcej spotreby.*

1.2 Liberalizácia v ČSFR a odvrátenie vonkajšej nerovnováhy za cenu zníženia celkového dopytu a prudkého poklesu produktu

Pô rozhodnutí liberalizovať zahraničnú výmenu v ČSFR sa hrozba nerovnováhy v zahraničnej výmene stala reálnou. Spontánnemu vyrovnávaniu nášho vtedajšieho exportu (na konci roka 1990) s dopytom po výrobkoch a službách z importu, od ktorého sa očakávali väčšie straty, sa predišlo pomerne výraznou devalváciou koruny.

Vzhľadom na pozície nášho exportu na voľných trhoch, v pomere k domácejmu dopytu po dovážanom tovare a službách, ktorý sa dal po uvoľnení zahraničnej výmeny očakávať, bolo možné obchodnú bilanciu vyrovať iba značným znehodnotením celkového dopytu. To sa v ČSFR dosiahlo devalváciou meny, ktorá bola v tomto smere taká účinná, že v roku 1991 vývoz prevýšil dovoz o 9,2 %. Nie preto, že by sa tým stimuloval vývoz, ako sa očakávalo (ten poklesol, aj keď iba o 5,9 %), ale predovšetkým preto, lebo pokles dopytu znížil dovoz (v stálych cenách) o 49 % [11, s. 452, tab. 17–2]. Hrozba vonkajšej nerovnováhy sa devalváciou, čiže znížením celkového dopytu, odvrátila. *Tým istým aktom sa však v krátkom slede otvorila nerovnováha vnútorná, hoci sa to neprejavilo ihneď.*

Prudký vzostup cien, pokles dopytu a odbytová kríza okamžite viedli k zúženiu domáceho trhu, k okamžitému znehodnoteniu časti domácej ponuky (produktu, ktorý sa v rovnakom rozsahu nemohol zo dňa na deň uplatniť na zahraničných trhoch – a nemôže dodnes) a k vyradeniu časti výrobného potenciálu (na úroveň dopytu) vrátane pracovnej sily. V roku 1991 poklesol HDP na úroveň 83,3 % v porovnaní s rokom 1989 a pokles pokračoval do roku 1993, keď sa zastavil na úrovni 75,01 % stavu z roku 1989, pričom *priemyselná výroba poklesla v roku 1993 na 67,4 %, hrubá poľnohospodárska výroba na 42,7 % a maloobchodný obrat na 61,2 %.*

Oproti zmenšenému produktu, ktorý reprezentoval novú úroveň tvorby zdrojov, sa síce ihneď znížila aj spotreba, no iba tá časť, ktorá sa uspokojovala z devalvovaných dôchodkov obyvateľstva a z výnosov podnikov. Tá určovala celkový dopyt po finálnom spotrebnom tovare i po inpute podnikov. Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že bolo iba vecou voľby obyvateľov (domácností), štátu a podnikových subjektov, ako v rámci celkového zníženia zdrojov zredukujú aj svoju ostatnú spotrebu.¹ Išlo predovšetkým o spotrebu (výrobnú), ktorá sa viazala na udržiavanie výrobného potenciálu (z ktorého sa po devalvácii využívalo iba asi dve tretiny kapacít), ďalej na celú produkčnú infraštruktúru

¹ Keď sa dnes dodatočne kriticky hodnotí nedôslednosť či váhavosť vtedajšej politiky pri prvých reformných krokoch, ide (okrem iného) zrejme aj o to, že sa vtedy nepokračovalo v reštrikciách a nezredukovala sa celková finálna spotreba (vrátane verejnej) na vtedajšiu úroveň realizovateľného produktu.

(železnice, cesty, energetickú sieť, vrátane rozvodných sietí tepla, plynu a iné), a potom o spotrebu uspokojovanú prostredníctvom verejných fondov (nemocnice, školy, bytový fond atď.). Potrebu takejto redukcie však po poklese produktu, po prvé, politika nevnímala, pretože bola dostatočne zamestnaná transformačnými krokmi a politickými konfliktmi, ktoré ich sprevádzali (privatizácia, nové trhové inštitúcie a ožiovovanie trhových mechanizmov, legislatíva a iné), a po druhé, redukcia bola (a je) spojená s bariérami, ktoré sa len ťažko zdolávajú. Preto, ako treba ešte ukázať, vyrovnávanie spotreby s tvorbou zdrojov ustrnulo v stave nerovnováhy a prekonávanie tohto stavu sa stalo zložitým a bolestným procesom.

Hĺbku problémov spojených s nerovnováhou nevnímala nielen politika, ale ani odborná verejnosť a publicistika. Ešte pred rokom, dvoma, väčšina vládnych i expertných štúdií venovaných situácii v ekonomike spravidla dávala oživenie rastu HDP do priamej súvislosti s dosiahnutím vonkajšej i vnútornej rovnováhy, pričom dosiahnutie vnútornej rovnováhy sa stotožňovalo s vyrovnaním ponuky a dopytu na domácom trhu. Pokiaľ si niekto povšimol, že rovnováha nie celkom korešponduje s vysokým nevyužívaním výrobného potenciálu krajiny, vrátane veľkej nezamestnanosti, pripísal to na vrub neukončeným štruktúrnym zmenám. Rastúce zadlžovanie, nevyrovnané pohľadávky a iné prejavy akútneho nedostatku zdrojov (vrátane rozpočtových deficitov) zasa finančnej politike štátu (najmä investičnej), politike NBS či legislatíve; a trvajúcú stratovosť podnikov nespôsobilosti manažérov, chybám v privatizácii. Len nedávno sa problém nerovnováhy dostáva do centra pozornosti, pritom sa aj naďalej spája s chybami predchádzajúcej vlády alebo s chybami niektorých jej krokov.²

K oneskorenej a neúplnej reflexii fenoménu nerovnováhy však dochádza aj preto, že jej prejavy neboli od začiatku jej vzniku dostatočne zrejmé. Zatieňovala ich akútnosť transformačných problémov, predovšetkým tých, ktoré boli v centre pozornosti – spočiatku oživenie rastu HDP, neskôr tempo privatizácie a meškanie očakávaných efektov i rôzne kauzy. Na vedomie ju bolo treba vziať vtedy, až keď deficit medzi pretrvávajúcou spotrebou a tvorbou nových zdrojov už nebolo možné ďalej riešiť odkladom obnovy kapitálu, keď sa ku dnu priblížilo čerpanie všetkých úverových zdrojov – zo zahraničia, z bánk, medzi podnikmi navzájom i medzi podnikmi a štátom, a napokon, keď znehodnotenie meny nám pripomenulo, že zo zahraničných trhov nemôžeme čerpať viac ako na ne vyvážame. Až v tomto štádiu sa obnažujú bariéry, ktoré doteraz bránili a bránia vyrovnaniu a udržiavajú spotrebu (výrobnú aj finálnu – domácností, verejnú i štátu)

² Pozri napríklad [1]: „Od roku 1996 sa na Slovensku vytvárala makroekonomická nerovnováha. Do jej narastania sa premietala disproporcja medzi rastom miezd a produktivity práce, napätie medzi potrebou a tvorbou zdrojov na financovanie verejného sektora, nepomer medzi úsporami (najmä verejnými) a investíciami...“

v stave nerovnováhy s tvorbou zdrojov. Uvedieme tie hlavné. Prekonávanie týchto bariér, ktoré je kľúčom k otvoreniu trvalého rastu, bude zrejme aj osou budúceho vývoja slovenskej ekonomiky. Pritom výsledky prekonávania nerovnováhy výrazným spôsobom ovplyvnia aj ďalší priebeh transformačných zmien.

2. Prekonávanie ekonomickej nerovnováhy – jeho bariéry, priebeh a výsledný stav

2.1 Ceny

Bezprostrednou reakciou (podnikov) po devalvácii bolo prudké zvýšenie cien, vyvolané zdražením dovážaných surovín, energií a ostatných inputov. Keď však ponuka narazila na bariéru celkovej zníženej kúpnej sily, obrátil sa tlak na redukcii výroby (ponuky). Bolo otázkou niekoľkých mesiacov, pri akej úrovni sa rast cien a pokles ponuky zastaví. Pohyb sa ustálil pri cenových hladinách, za ktoré boli podniky ochotné pokračovať vo výrobe. Boli to síce i na prekvapenie vtedajšej vlády (osobitne V. Klause) ceny privysoké, skoro sa však ukázalo, že aj v ziskových podnikoch pokrývajú prevažne iba prevádzkové náklady. Napriek tomu vo výrobe pokračovali aj podniky stratové (a to až doteraz) a bolo ich viac ako polovica z celkového počtu (54,4 % v r. 1992, 57,5 % v r. 1993, 56,1 % v r. 1994, 57,3 % v r. 1995, 55,0 % v r. 1996, 52,1 % v r. 1997).

Akceptovanie výroby pri deficitnej úhrade nákladov sa však tiež nedá spájať s nejakou chybnou voľbou. Bolo výsledkom spontánneho reagovania všetkých zúčastnených na zmenu trhu – výsledkom tlakov, ktoré si takéto vyústenie vynucovali, ako aj podmienok, ktoré ho umožňovali (hlavne štátne vlastníctvo podnikov a potenciál, ktorého obnova sa dala odložiť). Štát, manažment (vtedy ešte štátny) i zamestnanci sa usilovali udržať výrobu podniku na čo najvyššej úrovni aj vtedy, keď vykazovali stratu. Všetci mali na to svoje dôvody. Ak by boli prijali zníženie výroby, fixné náklady by aj tak ďalej rástli, zamestnanosť by klesala a stav spoločnosti by sa naďalej zhoršoval. Tejto alternatíve sa v podnikoch usilovali čeliť všetci. Zúženie výroby vnímali ako čosi dočasné, čo sa prekoná privatizáciou, od ktorej sa čakali zmeny v štruktúrach podnikov, modernizácia a zvýšenie konkurencieschopnosti, rast exportu atď. Z rovnakých dôvodov, ktoré vyvolávali úsilie zadržať pokles výroby rastom aj za cenu stratovosti, vyrastal aj odpor k poklesu dôchodkov a k akejkoľvek redukcii spotreby, ktorá by mohla viesť k zmenšovaniu domáceho trhu. Toto všetko, spolu s niektorými inými dôvodmi (aj ohľadom na udržanie konsenzu), viedlo k ustáleniu výroby v stave, ktorý sa ukázal pre ďalší vývoj nerovnováhy ako rozhodujúci kritický moment – ako pasca, z ktorej sa podniky nevymanili.

Podarilo sa síce oživiť dopyt a rast HDP, no podniky pokračovali v deficitnej výrobe (t. j. pri neúplnej úhrade nákladov). Obnova fixného kapitálu sa musela začať výrazne spomaľovať a v stratových podnikoch celkom zastaviť. Začalo sa „žitie z podstaty“.

2.2 Zablokovanie zdrojov na obnovu – odpisy

Žitie z podstaty, ako sa zvykne hovoriť situácii, keď niekto začne spotrebúvať svoj kapitál, umožňovala povaha tých častí kapitálu, ktoré nebolo nevyhnutné pri každom výrobnom cykle obnovovať. Inak by už v princípe nebolo možné, aby spotreba prevýšila disponibilné zdroje. Pretože budovy, stroje, ale i viaceré nekapitálové statky (nemocnice, školy, bytový fond atď.), možno istý čas užívať (spotrebúvať) bez toho, aby sa súbežne obnovovali (vytvárali zdroje na ich obnovu), nemuselo dojsť ihneď k ich redukcii, keď vznikol akútny nedostatok zdrojov.

Osobitnú úlohu pri tom zohrali odpisy. Tým, že sa ponechali na úrovni pôvodných nadobúdacích cien odpisovaného majetku, aj keď všetky prvky fixného kapitálu prudko vzrástli, umožnili práve odpisy prijatie nerovnovážnych cien (ceny priemyselného tovaru vzrástli už v roku 1991 oproti roku 1989 o 77 %, v roku 1993 o takmer 120 % a do roku 1997 sa zvýšili o 186 %, cenový index priemyselných výrobcov bol 2,861; pritom veľká časť prvkov fixného kapitálu sa dovážala a ich nové ceny dosahovali aj desaťnásobok cien prvkov opotrebovaných). Vysoko podhodnotený odpisy opticky znižovali úroveň podnikových nákladov.

Tabuľka 2

Prepočet hospodárskeho výsledku v nefinančných podnikoch po úprave odpisov o rast cien fixného kapitálu (v mld Sk)

Ukazovatele	1993	1994	1995	1996	1997
Cenový index priem. výrobcov (rok 1989 = 1) ^{a)}	2.193	2.412	2.629	2.738	2.861
Hospodársky výsledok podnikov ^{a)}	25.8	30.0	42.8	33.6	32.3
Odpisy ^{a)}	46.5	51.0	56.3	58.5	63.8
Upravené odpisy ^{b)}	85.0	100.3	119.6	134.4	151.8
Neuhradená časť odpisov ^{b)}	-38.5	-49.3	-63.3	-75.9	-88.0
Hosp. výsledok + neuhradená časť odpisov ^{b)}	-12.7	-19.3	-20.5	-42.3	-55.7

Prameň: ^{a)} Štatistická ročenka 1998.

^{b)} Vlastný prepočet zo štatistických údajov Štatistického úradu SR.

Po vyrovnaní ponuky s dopytom, a najmä keď došlo k oživeniu rastu, akoby nikto nemal záujem upraviť odpisy v súlade s rastom platných cien prvkov fixného kapitálu. Bolo to pochopiteľné. Ak by sa tak stalo, len malá časť podnikov by vykázala zisk. (Posledný riadok v tabuľke predstavuje celkovú stratu, ktorá

by sa ukázala, ak by sa vykazovaný hospodársky výsledok použil na úhradu opotrebovaného fixného kapitálu, t. j. ak by sa odpisy upravili na základe reprodukčných cien.) Tým by sa takmer anuloval základ pre dane. Takže už len potreba istého objemu daní (ktorý si stav spotreby vynucoval) by musela viesť k zvýšeniu cenových hladín a k následnému poklesu výroby, aj k ostatným sprievodným javom. Odpisy napokon ostali nezmenené, *a tak sa so zdrojmi, ktoré fakticky boli nákladmi (na úhradu opotrebovaného kapitálu), narábalo ako keby predstavovali novovytváranú hodnotu.* Prečerpávali sa do mzdových prostriedkov, do daní a v konečnom určení do finálnej spotreby.

V súvislosti so spontánnymi tlakmi na redukcii výrobného potenciálu treba spomenúť *infraštruktúru*. Problém tu bol (a je) oproti podnikovým kapacitám o to komplikovanejší, že sa dotýkal spravidla celého systému, nie iba jednotiek. Systémy infraštruktúry, ako vieme, boli vybudované proporcionálne k produkčnému potenciálu a k jeho produktu (železnice, cesty a celá dopravná sieť, energetika, teplárne, rozvod plynu a pary atď.) a tento produkt pokladajú za nevyhnutnú podmienku ich efektívneho fungovania. Len pri plnom využívaní (ktoré koniec-koncov zodpovedá rozmerom produktu, pre ktorý boli budované) môžu ceny určované dopytom plne uhrádzať ich prevádzkové náklady a náklady na obnovu. Železnice prepravujúce takmer polovičný náklad, musia byť nevyhnutne stratové, aj keď sa zvýši cestovné. Podobne je to s nákladmi na údržbu ciest, na rozvod tepla, vody, na výrobu energie atď. Kvantitatívna redukcia infraštruktúr na úroveň primeranú redukovanému produktu, ktorá by sa teoreticky mohla zdať jediným riešením, je taká zložitá, že k odbúravaniu niektorých segmentov dochádza väčšinou až vtedy, keď sa dostávajú do havarijného stavu, alebo pod tlakom akútneho nedostatku zdrojov (napr. rušenie niektorých tratí). V Slovenskej republike sa veľkosť infraštruktúrnych systémov zväčša zachovala a niektoré systémy sa ešte rozšírili (napr. spoje, diaľnice). Pokiaľ k redukcii nedochádza, príp. pokiaľ redukcia zaostáva za znižovaním produktu, následné straty idú na konto odkladanej obnovy infraštruktúry a dlhov, ktoré sa fakticky stávajú nákladom budúcej tvorby zdrojov.

2.3 Zotrvačnosť finálnej spotreby

Nárast cien v roku 1991 aj v ďalších rokoch, pri nezmenených nominálnych dôchodkoch, veľmi rýchlo a účinne zredukoval finálnu spotrebu uspokojovanú prostredníctvom trhu. V roku 1991 poklesla táto spotreba spolu na 76,9 % úrovne roku 1989 (a klesala až do roku 1994, keď dosiahla najnižšiu úroveň 71,8 % oproti roku 1989), z toho konečná spotreba domácností na 74,8 % (v roku 1994 až na 70 %). To zodpovedalo poklesu HDP. K takejto úmernej redukcii konečnej

spotreby však nedošlo v jej ďalšej časti, a to v časti, ktorú uspokojujú tzv. verejné statky – školy, nemocnice, kultúrne, vedecké a sociálne ustanovizne, byty a pod. Tu redukcia narážala na prekážky podobnej povahy ako v prípade výrobných kapacít. S poklesom reálnych dôchodkov poklesli náklady na platy, ostatné náklady na ich prevádzku sa však väčšinou nie veľmi zmenili – náklady na všetky energie, predmety krátkodobej spotreby, na služby a celú údržbu, predovšetkým všetky obnovovacie náklady. Aj tu sa ukazuje, že kapacita tejto spotreby sa podobne ako infraštruktúra budovala postupne s rastom produkčného potenciálu a v proporcii k jeho produktu. Po znížení tohto produktu (zdrojov) bolo (a je) ťažké udržať túto spotrebu v pôvodnom rozsahu. Na druhej strane bolo rovnako ťažké sa tejto spotreby vzdať, kým tu existovali statky (školy, nemocnice, ...) na jej uspokojovanie.

Uviedli sme, že najrýchlejšie sa prispôsobila a prispôsobuje poklesu v tvorbe zdrojov tá časť finálnej spotreby, ktorá sa hradí dôchodkami (mzdami, platmi, sociálnymi príjmami a pod.). To však neznamená, že sa prispôsobila celkom. Cenový pohyb, ktorý sa odohrával niekoľko mesiacov po devalvácii v roku 1991 (a potom ešte s istým pokračovaním v SR v roku 1993) a ktorý viedol k vyrovnaníu ponuky a dopytu na úroveň trhových cien, ktoré boli pre podniky deficitné, musel sa prejavíť aj na strane spotreby. Ak podniky predávali fakticky pod úrovňou úplných nákladov, spotrebiteľia (kupci) museli platiť menej ako v skutočnosti stála výroba. Z toho vyplýva, že aj redukcia tejto časti spotreby bola neúplná.

Vysvetlili sme, aké záujmy viedli k prijatiu deficitných cien a čo prijatie umožnilo. Pripojíme k tomu iba to, že ustálenie ponuky na úrovni cien z roku 1991 (a potom 1993) bolo napokon v danom momente pre ostávajúci produkčný potenciál krajiny (a teda i podniky) fakticky minimalizáciou inak neodvratnej straty. Vyššie ceny hrozili ďalším zúžením trhu, poklesom využitia kapacít, rastom fixných nákladov, nezamestnanosti atď. Podrobnejšia analýza by pravdepodobne ukázala, že adaptácia ekonomiky po redukcii veľkej časti produkčného potenciálu nemohla žiadnym spôsobom dospieť k nejakému obratu a súčasne sa vyhnúť deficitným cenám. Teoreticky to bolo azda možné iba v jedinom prípade – ak by sa akýmsi zázrakom podarilo v krátkom čase nájsť trhy pre produkt celého výrobného potenciálu. *Pri zníženom produkte a existujúcom výrobnom potenciáli nebolo možné znehodnotený kúpyschopný dopyt žiadnym spôsobom vyrovnáť s úplnými nákladmi výroby, a teda dosiahnuť úplnú úhradu nákladov cenami.* Neúplná úhrada nákladov však nevyučovala (a nevyučuje) možnosť postupného obratu a postupného vyrovnania deficitu.

Od čoho závisel tento obrat a kde ležal jeho inflexný bod? To je základná otázka nielen pre obdobie od roku 1991 (či 1993) až do roku 1998, ale aj pre obdobie nasledujúce.

Obrat v každom prípade závisel od naštartovania rastu čistého produktu. Zároveň však aj od postupného poklesu podielu finálnej spotreby na tomto produkte až do momentu vyrovnania deficitu úhrady v cenách (v podnikoch sa to týkalo miezd a daní). Znižovanie podielu spotreby (dopytu) mohlo ale nasledovať až potom, ak by začal rásť čistý produkt,³ a to tak, že by sa úplne zastavilo zvyšovanie finálnej spotreby, alebo by sa primerane spomalila dynamika jej vývoja oproti vývoju čistého produktu (vždy však mohlo ísť iba o relatívne zníženie finálnej spotreby, bez ďalšieho poklesu dopytu). Pri zachovaní východiskového podielu finálnej spotreby na čistom produkte (ktorý bol stratový) by mohlo dôjsť k obratu iba vtedy, ak by prírastok čistého produktu (v jednotlivých podnikoch, príp. v ekonomike) bol taký vysoký, že vykazovaný zisk by po zaplatení daní (ostávajúci čistý zisk) okamžite prevýšil nákladový deficit podnikov. Pokiaľ by sa takýto zisk nedosahoval, deficitnosť úhrady nákladov by sa prehľbovala. K tomu skutočne dochádzalo nielen v stratových, ale aj v prevažnej časti podnikov ešte ziskových, ak regulovali rast miezd v závislosti od vývoja produktivity (meranej pomerom HDP či pridanej hodnoty na pracovníka oproti minulému obdobiu). Reguláciu miezd v závislosti od rastu produktivity bolo možné prijať až po dosiahnutí rovnovážneho stavu. Pokiaľ mzdy začali rásť úmerne rastu produktivity ešte pred tým, ako výsledky výroby umožnili (pri daných cenách) plnú úhradu nákladov, rast výroby a produktivity nemohol mať vplyv na východiskovú nerovnováhu – pretože podiel finálnej spotreby na čistom produkte (v pomere ku kapitálu) sa nemohol zmeniť, a tak žitie z podstaty muselo pokračovať.

V podmienkach, za ktorých došlo k oživeniu rastu HDP (r. 1994), bolo ťažké čeliť tlakom na zvyšovanie miezd a platov. Pri silne oslabenom vlastníckom záujme o udržanie akej-takej vyrovnanosti medzi nákladmi a výnosmi (pri oslabení rozpočtového ohraničenia) sa skôr vláda než podnikové vedenie usilovala o obmedzovanie mzdového rastu. Požiadavka viazať rast miezd na produktivitu sa začala presadzovať až dodatočne, keď ten začal rast produktivity predbiehať. Vývoj dôchodkov sa pomerne rýchlo prejavil na dopyte a na raste ponuky aj v nasledujúcich rokoch. Podniky disponovali dostatočnými kapacitami, a tak mohli dopytu pružne vyhovieť. Usilovali sa súčasne aj o zvyšovanie cien, ako sa len dalo, ale toto zvyšovanie väčšinou pohlcoval rast miezd a ostatných nákladov (najmä úrokov a ostatných finančných nákladov), takže stratovosť – cez ktorú sa tiež prejavoval podiel finálnej spotreby na HDP – sa aj napriek rastu produktivity zvyšovala.

³ Pri nezmenenej tvorbe čistého produktu, zníženie podielu finálnej spotreby na čistom produkte za daných podmienok (pri deficitných cenách) k obratu v tvorbe zdrojov nevedie. Súčasné znižovanie finálnej spotreby preto nie je bezprostrednou prípravou na naštartovanie tvorby zdrojov, ale krokom, ktorý bol dodatočne vynútený poklesom v tvorbe zdrojov do roku 1998 a ich krátením v dôsledku prebiehajúceho znehodnocovania meny.

Podiel spotreby na HDP sa nezmenil, a ani sa zmeniť nemohol. Po zvýšení zo 71,8 % v roku 1991 na 75,1 % v roku 1992 a potom na 78,2 % v roku 1993, ktoré predchádzalo zrýchleniu rastu HDP, ostával v nasledujúcich rokoch (až na jednu výnimku) nad úrovňou 71 %. Zrýchlené prečerpávanie novovytvoreného produktu do finálnej spotreby a prehlbovanie deficitnej úhrady nákladov sa ukáže, keď sa od HDP odpočítajú odpisy zodpovedajúce úrovni reprodukčných cien (vykazované odpisy násobené indexom rastu cien výrobcov priemyselného tovaru). Tabuľka 3 dokumentuje, že finálna spotreba pohlcovala takmer celý čistý produkt (predposledný riadok tabuľky); z toho spotreba domácností okolo 65 %, čo predstavovalo pomerné zvýšenie podielu zhruba o 7 bodov oproti roku 1989.⁴

Tabuľka 3

Podiel spotreby na čistom produkte (v % z bežných cien a údajov v mld Sk)

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Hrubý domáci produkt vytvorený	267.3	278.0	319.7	332.3	369.1	440.5	516.8	575.7	653.9
Odpisy upravené	33.5	35.7	68.9	53.4	85.0	100.3	119.6	134.5	151.9
Čistý produkt upravený	233.8	242.3	250.8	278.9	284.1	340.2	397.2	441.2	502.0
Konečná spotreba spolu	191.1	210.8	229.4	249.6	288.5	315.8	360.8	418.2	468.5
z toho: spotreba domácností	133.3	149.9	163.6	164.6	196.2	221.9	252.7	286.1	322.3
Podiel spotreby na čistom produkte upravenom (v %)	81.7	87.0	91.5	89.5	101.6	92.8	90.8	94.8	93.3
z toho: spotreba domácností	57.0	61.9	65.2	59.0	69.1	65.2	63.6	64.8	64.2

Prameň: Vlastný prepočet z údajov Štatistického úradu SR.

Rastúci podiel spotreby na čistom produkte, ktorý jednoznačne potvrdzujú uvedené údaje (ale aj niektoré ďalšie), bod obratu v deficitnej úhrade nákladov neumožnil. Neumožnil ho však ani rast čistého produktu napriek oživeniu rastu hrubého domáceho produktu.

2.4 Prekonanie nerovnováhy expanziou rastu

V roku 1994 sa objavil sľubný prírastok HDP (4,9 % oproti roku 1993) a jeho rast pokračoval aj v nasledujúcich rokoch (6,9 % v r. 1995, 6,6 % v r. 1996; 6,5 % v r. 1997). Pohli sa aj investície (tvorba hrubého fixného kapitálu v bežných cenách; v roku 1995 zo 129,4 mld Sk na 141,5 mld Sk, v roku 1997 na 212,7 mld Sk a v roku 1997 dokonca na 252,7 mld Sk) a poklesla nezamestnanosť.

⁴ Pritom však aj celkový objem finálnej spotreby domácností ostáva stále dosť hlboko pod úrovňou roka 1989 (81,3 %) a je tiež spojený s odkladom veľkej časti obnovy statkov dlhodobej spotreby – napríklad výdavky spojené s domami či bytmi a s ich užívaním (domáce zariadenia a pod.), čo je významné v momente, keď po novom znehodnotení meny sa celý cyklus spojený s obnovou vonkajšej nerovnováhy zopakuje, ako aj s novým tlakom na ďalšiu redukciu spotreby a na konsenzus obyvateľov.

Tempu rastu HDP však nezodpovedal rast hospodárskeho výsledku, pritom (ako sme už uviedli) v zisku vykazovanom štatistikou bola zahrnutá časť nákladov na obnovu fixného kapitálu. Tento fakt, ktorý by sa pri ocenení odpisov podľa reprodukčných cien opotrebovaného fixného kapitálu prejavoval značným zvýšením nákladov a poklesom zisku (v prevažnej väčšine podnikov pod úroveň vlastných nákladov), si pri súčasných vykazovaných odpisoch vynucoval pri každej obnove nejakého prvku fixného kapitálu uhrádzať viac ako dve tretiny ceny tohto prvku zo zisku (pretože pri viac ako trojnásobnom zvýšení cien investičných statkov odpisy uhrádzali menej ako tretinu). Za tohto stavu bola rentabilita, ktorá sa v roku 1998 priblížila na úroveň jedného percenta (tab. 4), dosť presvedčivým signálom, že obnova fixného kapitálu nie je z vlastných zdrojov možná.⁵

Bez obnovy sa však nedá očakávať ani žiadne zrýchlenie v tvorbe zdrojov. Deficit v tvorbe zdrojov (či v úhrade nákladov) musel preto narastať a spolu s ním aj akútnosť potreby získať chýbajúce zdroje, ako sa len dá. Tlak na zdroje v podnikoch sa zvyšoval zo všetkých strán.

Tabuľka 4

Vývoj HDP a hospodárskeho výsledku v rokoch 1993 až 1998

	1993	1994	1995	1996	1997	1998
HDP (v mld Sk, b. c.)	369.1	440.5	516.8	575.5	653.9	717.4
Rast HDP (v %, s. c.)	100.0	105.0	107.0	107.0	107.0	104.0
Hospodársky výsledok (v mld Sk)	30.3	31.9	44.7	34.5	32.3	22.7
Rentabilita (v %)	3.2	3.4	4.2	2.8	2.5	1.2

Prameň: Štatistický úrad SR.

Pri nedostatku obežného kapitálu⁶ sa tlak pociťoval hlavne pri nákupe surovín, polotovarov a služieb. Narastal zo strany zamestnancov a daňových úradov. Jeho váhu vo väčšine podnikov umocňovali záväzky a výdavky spojené s privatizáciou, ako aj potreba rýchlej adaptácie na nové trhy (na reštrukturalizáciu výrobných programov, technológií a pod.). V podnikoch, ale aj v mnohých inštitúciách, kde nedostatok dosiahol úroveň ohrozujúcu pokračovanie činnosti či existenciu, začali sa samovoľne hľadať ventily, ktorými by sa tlaky na zdroje zmiernili.

⁵ Pokiaľ si podniky na obnovu fixného kapitálu musia vypožičať (a to musela a musí robiť prevažná väčšina našich podnikov), náklady sa im zvyšujú o vysoké úroky. To je akoby ešte dodatočná „cena“ za odčerpávanie zdrojov, vyvolané neúplnou úhradou opotrebenia v súčasných odpisoch.

⁶ Náklady spojené s reálnym trhom sa ukázali byť neporovnateľné s nákladmi na materiálno-technické zásobovanie bývalých štátnych podnikov, čo sa pri absencii obežného kapitálu prejavovalo vysokým medzipodnikovým zadlžovaním a zvyšovaním finančných nákladov.

2.5 Úvery a iné dočasné ventily zmiernovania tlakov na zdroje

Pokiaľ sa zmiernenie mohlo dosiahnuť použitím cudzích zdrojov, boli na to povolané predovšetkým úverové zdroje. Tie však mohli trvalo prekonať nedostatok zdrojov jednotlivých firiem a právnických osôb iba vtedy, ak by použitie úverov viedlo k návratu zdrojov vo výške prevyšujúcej úhradu nákladov a umožňujúcej splatenie úveru i s úrokmi. To bolo azda možné v ojedinelých prípadoch, ťažko však v celej ekonomike (podnikoch), keď výsledky ani ziskových podnikoch vždy neumožňovali (neumožňujú) plnú úhradu nákladov a keď deficitnosť tejto úhrady má tendenciu sa zväčšovať.

Stačí porovnať výšku úverov (k 31. 3. 1999 domáce úvery predstavovali spolu 535,9 mld Sk, z toho úvery podnikom 347,9 mld Sk, vláde 142,5 Sk) a úrokov (úroky z úverov podnikateľskej sfére k 31. 12. 1998 boli 16,16 % s priemernou rentabilitou podnikov (1,2 % v r. 1998), aby bola zrejmá miera reálnosti takejto možnosti. Túto reálnosť ešte vo väčšine prípadov spochybňovali dávnejšie akumulované dlžoby, nesplnené záväzky a pod. Preto sa úvery za daných podmienok mohli stať iba dočasným ventilom, dovtedy, kým v bankách nenarástol dostatočný objem nenávratných pôžičiek (klasifikovaných úverov) a nedošlo k ohrozeniu samotných bánk. K podobným koncom museli skôr či neskôr dospieť aj úvery poskytnuté zo zahraničia (v marci 1999 to bolo 11,8 mld USD, pri kurze 43 Sk za USD 507 mld Sk), keď značne „pomohli“ k znehodnoteniu kurzu Sk a k prudkému zníženiu kredibility štátu. Popri tom, ako sa úvery stávali pre jednotlivé subjekty nedostupnými či neúnosnými, začali sa presadzovať iné (náhradné) ventily – narastajúce pohľadávky po dobe splatnosti a rôzne podvody a nelegálne operácie či operácie využívajúce medzery v zákonoch. Aktivity tohto druhu sú veľmi pestré a výrazne ovplyvňujú stav spoločnosti – politiku, morálku ľudí, postoje i kultúru každodenného života. O podvodoch, krádežiach i vraždách denne informujú masmédiá, uniká však pozornosti, kde sa začínajú ich korene a ako súvisia s kurzom vývoja ekonomiky, ktorý ekonomika nabrala v roku 1991, aj s križovatkami, kde sa núkalo odbočenie, umožňujúce sa mnohému vyhnúť. Ale už sa stalo.

Čerpanie cudzích zdrojov prostredníctvom domácich či zahraničných úverov (i rôzne iné vnútorné prečerpávanie) malo z pohľadu svojho určenia akoby dve línie:

- Pri narastajúcom nedostatku zdrojov, vyvolanom rastom spotreby, novými nákladmi a výdavkami, sa cudzie prostriedky mobilizovali predovšetkým *na úhradu permanentne sa objavujúcich deficitov* (v podnikoch – schodkov pri úhrade nákladov, v štátnom rozpočte – schodkov v daňových príjmoch; v rozpočte inštitúcií – schodkov pri úhrade výdavkov a pod.), čiže na dodatočnú úhradu

spotreby, alebo ako záloha na spotrebu, ktorá sama nevedie k tvorbe zdrojov. Mohli byť však zaplatené iba z použitia, ktoré vedie k tvorbe zdrojov (z úspor na vytváranom produkte, alebo zo zrýchlenia tvorby zdrojov), t. j. z použitia na investície.

• *Úverové zdroje použité na investície.* Tie mohli viesť k tvorbe zdrojov, postačujúcich na vlastné splátky, na úroky z úverov i na splátky úverov (a úrokov z nich) poskytnutých na finálnu spotrebu, *ale iba vtedy, ak by viedli k mimoriadnemu zrýchleniu tvorby zdrojov.* To bola a je základná podmienka toho, aby úvery či akékoľvek cudzie zdroje mohli prispieť k prekonávaniu či aspoň k zmierneniu nerovnováhy (na strane tvorby zdrojov). Za všetkých ostatných okolností predstavuje použitie cudzích zdrojov iba odklad redukcie spotreby (a to spravidla zvýšenej o úroky a rôzne straty). Táto podmienka platila (a platí) aj pre investície, ktoré majú pri prekonávaní nerovnováhy kľúčovú úlohu.

2.6 Úloha investícií v rastovej expanzii a príčiny poklesu efektívnosti

Realizované investície (a teda aj na investície použité úvery) tvorbu zdrojov nezväčšili. Klesal podiel HDP na jednotku prírastkov fixného kapitálu (z 3,65 jednotiek v r. 1995 na 2,71 v r. 1996 a na 2,59 v r. 1997) a ešte viac hospodársky výsledok na jednotku hrubých investícií (tab. 5).

T a b u ľ k a 5

Hospodársky výsledok na jednotku hrubých investícií (z údajov v mld Sk, b. c.)

Ukazovateľ	1993	1994	1995	1996	1997
Hospodársky výsledok	51.1	60.9	49.3	43.7	60.6
Tvorba hrubého fixného kapitálu	120.7	129.4	141.5	212.7	252.7
Efektívnosť tvorby hrubého fixného kapitálu	0.423	0.471	0.348	0.299	0.240
Rok 1993 = 100	100.0	111.3	82.3	70.7	56.7

Prameň: Prepočet z údajov Štatistického úradu SR.

Z údajov sa vnucuje záver, že investície síce čiastočne podmienili tempá rastu HDP v rámci existujúcich kapacít (tým, že umožnili nevyhnutnú obnovu fixného kapitálu a niektoré štruktúrne zmeny), no dosahované tempá vôbec neurčovali. Tempá rastu aj naďalej určoval vývoj dopytu, a to domáceho i zahraničného, ktorý ostával stále nižší ako potenciál ponuky celej ekonomiky (voľné kapacity). Za tejto situácie sa hodnoty HDP nemohli zhodovať s modelovými situáciami podľa známych produkčných funkcií, podľa ktorých by mali prírastky HDP zodpovedať prírastkom fixného kapitálu. *Prírastky HDP mohli byť iba také veľké, aké dovoľoval celkový dopyt, a nie aké by mal umožniť disponibilný fixný kapitál.* Pretože rast produktu zaostával za tempami rastu investícií, prejavili sa

investície predovšetkým rastom nákladov (súčasťou zvyšujúcich sa nákladov boli nielen vyššie odpisy, ale aj náklady z použitia úverov), poklesom hospodárskeho výsledku i poklesom miery rentability.

Pravda, nízky efekt investícií ovplyvnilo, ako obvykle, viacero faktorov (alokácia, mäkké rozpočtové ohraničenie, postoje nových vlastníkov, vysoký podiel štátnych investícií a ďalšie). *Rozhodujúce však bolo, že rovnakým tempom ako investície sa nerozširoval i trh.* V dôsledku toho nemohol rovnakým tempom rásť ani HDP, resp. čistý produkt.

Pri trvajúcom zúžení domáceho trhu a odstavení časti výrobného potenciálu nerozhodovali o raste produktu predovšetkým investície, ale rast dopytu (investície iba potiaľ, pokiaľ podmieňovali zvýšenie dopytu). Preto *výsledným efektom investičnej aktivity (1996–1998) nebolo zrýchlenie tvorby zdrojov a zmiernenie nerovnováhy v pomere k pretrvávajúcej spotrebe, ale naopak jej prehĺbenie,* spolu so zaťažením budúcej tvorby zdrojov bremenom splácania dlhov pri znehodnotenej mene.

3. Obnovenie vonkajšej nerovnováhy

Tlak na urýchlenú obnovu rastu produktu, od ktorého záviselo prekonanie všetkých negatívnych dôsledkov liberalizácie, predovšetkým nezamestnanosti, si postupne vynútil uvoľnenie rastu dopytu. Ako sme už uviedli, na začiatku to stačilo na to, aby vzrástol HDP aj bez zodpovedajúcich vkladov investícií. Ich potrebu zastúpili voľné (nevyužívané) výrobné kapacity. Veľmi skoro sa však oživením vnútorného dopytu otvorila aj cesta riziku, že sa obnoví vonkajšia nerovnováha. To sa aj stalo. Po prvom prírastku HDP v roku 1994 sa už v nasledujúcom roku (1995) objavil deficit obchodnej bilancie (69,2 mld Sk), ktorý sa potom prudko zvyšoval, až v roku 1998 dosiahol 80,8 mld Sk.

Ukázalo sa veľmi rýchlo, že podmienka vyrovnanosti zahraničnej výmeny, ktorá si vynútila redukciu domáceho dopytu, výroby, zamestnanosti, platila nielen pre okamih vstupu krajiny na voľné trhy, ale platí trvalo. V rámci liberalizovaných trhov sa už nemohla produkcia krajiny vyvíjať nezávisle od bilancie zahraničnej výmeny (iba na základe domáceho dopytu). Export mohol rásť nezávisle od importu, import však iba v závislosti od exportu. Keď dovoz začal predbiehať vývoz, deficit obchodnej bilancie signalizoval, že krajina prejavuje tendenciu čerpať zo zahraničných trhov viac konvertibilného tovaru a služieb, ako na tieto trhy dodáva a že teda spotrebúva viac zdrojov než produkuje. Predlžovanie tohto stavu napokon viedlo k vyrovnávaniu deficitu obvyklým spôsobom – znehodnotením meny. Dôsledky (zvyšovanie cien dovážaných tovarov, pokles dopytu a zužovanie domáceho trhu, redukovanie výrobného potenciálu,

ktoré treba ešte očakávať aj spolu s ďalším poklesom zamestnanosti, spomalenie rastu, pokles objemu celkového produktu, i nožnej spotreby atď.), ktoré sa práve teraz postupne dostávajú, sú opakovaním situácie v rokoch 1991 a 1993, ale za podmienok, ktoré sú podstatne horšie ako na začiatku (pokročilá opotrebovanosť fixného kapitálu, vysoké zadlženie, ktoré viaže budúcu tvorbu zdrojov, strata konsenzu a iné).

Na druhej strane, naznačené dôsledky sa (v porovnaní s rokom 1991) zrejme rozložia na dlhší časový interval, takže sa neprejavia naraz. Zhoršenie podmienok však do istej miery vyvažuje, okrem pokročilej transformácie, skúsenosť, že vnútornú nerovnováhu nie je možné prekonať bez udržania vonkajšej nerovnováhy.

Z tejto skúsenosti vyplýva, že každé zrýchlenie dopytu, ktoré predbieha export, musí v podmienkach voľnej výmeny viesť skôr či neskôr k deficitu obchodnej bilancie. Vyplýva z nej však aj záver, že pokiaľ by sa rast dopytu (dôchodkov) striktnie viazal na rast a realizáciu HDP na domácom a zahraničnom trhu, nemohol by byť rýchlejší ako rast exportu. Už aj preto nie, že po nasýtení vnútorného dopytu tovarom domácej výroby (a služieb) by výroba mohla rásť už iba na konto zahraničného dopytu, čiže toľko, koľko by jej dovolil rast exportu. To znamená, že ak by sa zrýchlil dopyt po zahraničných výrobkoch a vzrástol import bez rovnakého zvýšenia exportu, malo by sa to prejaviť najmä spomalením rastu HDP, a teda aj dôchodkov, čo by zredukovalo aj import (na úroveň exportu).

Vyrovnanosť medzi importom a exportom sa môže v podmienkach voľnej výmeny presadzovať samovoľne iba za podmienky, že všetky osoby (fyzické či právnické), ktoré vstupujú na trh ako kupci, disponujú len tým objemom prostriedkov, ktoré sa získali z výroby a z realizácie domácej produkcie. Len čo celkové kúpne prostriedky (dlhšie) budú (ako doteraz) prevyšovať tie, ktoré sa získavajú z výroby a z realizácie, ťažko sa dá otvoreniu nerovnováhy v zahraničnej výmene dodatočne zabrániť opatreniami colnej ochrany (dovozné prírážky a pod.) a už vôbec nie výzvami uprednostňovať tovar domácich výrobcov. Preto ak v minulých rokoch prudko vzrástol dovoz oproti vývozu, tak hlavnou príčinou nemohlo byť uprednostňovanie zahraničných výrobkov (to je trvalé a zvyšuje sa s rastom dôchodkov), ale prílev kúpnych prostriedkov do rúk kupcov nezávisle od tvorby a realizácie tovaru. Ich hlavným dodávateľom bola domáca úverová sústava (privatizačné úvery, aj úvery na investície, na krytie obehu a iné), zahraničné úverové zdroje (štátu, podnikom i bankám), ale aj zdroje „špinavých peňazí“, peniaze z „tunelovania“ podnikov, z neuhrádzaných záväzkov a pod. Všetky takéto zdroje bolo možné zmeniť za valuty a používať ako kúpne prostriedky, nezávisle od toho, či budú vyrovnané záväzky, na základe ktorých boli

získané, ako aj od toho, ako sa vyvíja export. Sumy nedobytných pohľadávok rôzneho druhu, klasifikovaných a odpisovaných úverov, majetkových hodnôt pred bankrotom sa nachádzajúcich firmami atď., poskytujú iba približný obraz o ich objeme. Žiadny nový pokus o prekonanie nerovnováhy oživením rastu zdrojov nemôže uspieť, kým sa kanály prílevu týchto zdrojov dostatočne nezavrujú, a následky, ktoré doteraz vyvolali, neurovnajú. Je však otázkou, či je to možné bez súčasného eliminovania podnetov k tomu, aby sa trebárs i len dočasne uvoľňované peňažné prostriedky nepresúvali do zahraničia mimo okruh výmenných transakcií.⁷

Podnety či sklony k presúvaniu peňažných prostriedkov do zahraničia, resp. zámena domácej meny za „spolahlivé“ konvertibilné meny bývajú charakteristickým sprievodným javom chronicky nevyrovnaných výmenných relácií (obchodnej a platobnej bilancie krajín), a teda nerovnovážnych stavov ekonomík (týka sa to nielen všetkých transformujúcich sa krajín, a väčšiny nerozvinutých krajín – výnimkou z nich sú iba krajiny vyrovnávajúce svoje obchodné bilancie vývozom nafty, príp. inými surovinami).

Dolarizácia dôchodkov a výsledného majetku (resp. premena na iné silné meny) je vlastne jedným zo spôsobov teaurácie súkromných kapitálov v krajinách, kde dochádza k ich znehodnocovaniu, najmä prostredníctvom meny, aj keď pôsobí proti obnove celkovej rovnováhy a stabilizácii ekonomiky. Takýmto únikom súkromných kapitálov sa však dá v podmienkach voľnej výmeny ťažko celkom zabrániť. Aspoň dovtedy, kým trvá riziko akéhokoľvek znehodnotenia kapitálov. V našom prípade zrejme až do prekonania akútneho stavu vonkajšej a vnútornej nerovnováhy.

V situácii, keď sa krajina usiluje o stabilizáciu svojej ekonomiky, aby mohla postupne vyrovnáť svoju spotrebu s tvorbou zdrojov a založiť stabilný rast svojho produktu, je významná aj miera či rozsah excesov, ktoré narušujú obchodnú a platobnú bilanciu a v konečných dôsledkoch ohrozujú stabilitu meny a hospodárstva. Stupeň eliminovania takýchto excesov je výrazom stavu rozpočtového ohraničenia v oblasti zahraničnej výmeny (t. j. závislosti použitia zdrojov jednotlivými súkromnými subjektmi od vlastnej tvorby týchto zdrojov) a indikátorom účinnosti hospodárskej politiky. Tá je tiež významným faktorom, spolupodieľajúcim sa na stave ekonomiky i na perspektívach jej vývoja.

⁷ Aké možnosti mimotržového presunu zdrojov existujú v liberalizovaných ekonomikách, pokiaľ sú k tomu u súkromných subjektov dostatočné pohnútky, pripomína napríklad prvé obdobie Mitterandovej vlády vo Francúzsku, keď vláda chcela na úkor ziskov firiem riešiť niektoré sociálne problémy a vyvolala veľký únik kapitálu, ktorý začal ohrozovať platobnú bilanciu krajiny, a napokon donútil vládu od pôvodných zámerov ustúpiť. Ešte výraznejšie to ilustrujú príklady krajín, kde dochádza k tzv. dolarizácii (či k výmenám za iné meny) domácej meny pri ohrození vnútornej stability ekonomiky.

4. Nové štádium nerovnováhy ekonomiky Slovenskej republiky a problém obnovy rastu

Prekonávanie nerovnováhy, ktorú sme doteraz analyzovali, bude určujúcim spôsobom ovplyvňovať vývoj ekonomiky a spoločnosti aj v nasledujúcom období. To sa prejaví aj na pokračujúcej transformácii systému a jej výsledných efektoch. Všetky rozhodujúce ukazovatele, ktoré priamo či nepriamo vypovedajú o stave spotreby a o stave zdrojov, jednoznačne potvrdzujú, že zdrojové deficity, ktoré rástli od roku 1991, majú tendenciu zväčšovať sa naďalej.

V podnikoch klesá hospodársky výsledok, zvyšuje sa zadlžovanie (medzi podnikmi, voči bankám, poisťovniam, štátnemu rozpočtu), rastie opotrebovanosť fixného kapitálu, v mnohých prípadoch chýbajú prostriedky na nákup surovín, ba i na výplatu miezd, v štátnom rozpočte rastie deficit, súčasne s rastom štátneho dlhu, viazne obnova verejných fondov (školy, nemocnice atď.) a infraštruktúry (najmä železníc), v bankách sa zvyšuje objem nenávratných úverov; pre nedostatok zdrojov je ohrozený systém sociálneho a zdravotného poistenia, ústavou garantované bezplatné vzdelanie, ekológia a iné.

Zväčšovanie deficitov, čiže pokračovanie v spotrebe, nepokrytej vlastnou tvorbou zdrojov, doteraz dovoľil predovšetkým:

- a) presun väčšej časti zdrojov určených na obnovu fixného kapitálu (hlavne z priemyslu, stavebníctva, infraštruktúry a poľnohospodárstva) do oblasti finálnej spotreby;
- b) existujúce verejné fondy (školy, nemocnice, vedecké a kultúrne ustanovizne, bytový fond), ktoré bolo možné istý čas využívať bez priebežnej obnovy;
- c) úvery všetkého druhu, najmä zahraničné.

Tieto okolnosti umožnili akýsi takmer desaťročný odklad radikálnejšej redukcie finálnej spotreby, ku ktorej by inak muselo dôjsť (ak by napr. vlastnícke pomery neumožnili stratovú výrobu a dekapitalizáciu podnikov). Tento odklad by sa mohol dodatočne zdať ako poskytnutie šance na vyrovnanie tvorby zdrojov so spotrebou, ktorá sa nevyužila. Či to bola, alebo nebola reálna šanca, ponechajme teraz stranou. Výsledok je, že obnova tvorby zdrojov na úroveň pred tým dosiahnutej spotreby sa ukázala nad sily tejto ekonomiky. A pretože spotreba nekrytá vlastnými zdrojmi pokračovala, celkový deficit (súhrn všetkých spomenutých deficitov) medzi tvorbou zdrojov a spotrebou sa zväčšil o obrovský dlh a znehodnotenie kapitálu pokročilo, bez toho, že by sa predpoklady na vyrovnanie deficitu v nasledujúcich rokoch zlepšili.

V súčasnosti všetko naznačuje, že ďalší odklad redukcie spotreby v SR na konto doterajších možností (existujúceho kapitálu a cudzích úverov) bude naďalej ťažko reálny. *Nerovnováha sa takto dostáva do akejsi akútnejšej fázy a jej*

prekonávanie už bude zrejme pokračovať pri značne realistickejšej reflexii stavu veci zo strany všetkých zúčastnených subjektov (najmä vlády). Procesy však budú vo väčšine úsekov prebiehať prevažne samovoľne – ako doteraz. Logika a tlak otvorených problémov budú nútiť konať všetky dotknuté osoby v rámci možností, ale v intenciách vlastných parciálnych záujmov a väčšinou v konflikte s inými záujmami tak, aby pre seba minimalizovali negatívne dôsledky postupných redukcií. Keďže vo všetkých týchto procesoch pôjde o rozdeľovanie a pre-rozdeľovanie zmenšujúcich sa zdrojov, každý zo zúčastnených subjektov sa bude usilovať udržať svoje pozície na úkor iných – podniky (kapitáloví vlastníci) na úkor miezd a plátov, daní a platieb poisťného i platieb do verejných fondov; štát rozpočtom a verejnými fondmi na úkor príjmov (spotreby) domácností; veritelia (banky i veriteľské podniky) oproti dlžníkom atď. To bude zvyšovať sociálne napätie, na druhej strane však bude aj „prítvrzovať“ rozpočtové ohraňovanie a možno zlepšovať podmienky na hospodárnejšie využívanie zdrojov.

Koncom roka 1999 prebiehali so zvyšujúcou sa intenzitou najmä boje o rozpočtové zdroje. Tie zosilnejú ešte aj v nasledujúcich rokoch. S rovnakou intenzitou sa budú čoskoro odohrávať boje o zdroje aj na ostatných úsekoch. Vyostrejujú sa už v podnikoch, a to nielen pri rokovaní o úrovni miezd, ale aj pri rôznych formách vyrovnávania záväzkov podnikových vlastníkov na úkor zamestnancov (nevyplácanie miezd a zastavovanie výroby v podnikoch), pri platení poisťného, odvode daní, pri vyrovnávaní záväzkov z privatizačných zmlúv atď. Zadlženosť podnikov (v bankách i navzájom), rizikové portfóliá v bankách (klasifikované úvery) a vysoké úroky sú bremenom všetkých. Hamujú východiská pre každé z možných riešení. Všeobecne sa volá po ozdravení bánk, ale fakticky ide o ozdravenie celej ekonomiky. Pretože dlhy dosiahli rozmer, ktorý nemožno v krátkom čase vyrovnáť vlastnými zdrojmi, črtajú sa kombinácie odpisov dlhov, odkladov splácania (tzv. reštrukturalizácia úverov), bankrotov (dlžníkov i bánk) a „platenia“ majetkovými právami dlžníkov (kapitalizáciou dlhov). Pretože ide o zložitú spleť záväzkov a pohľadávok, v ktorých ťažko možno dosiahnuť dohodu zúčastnených partnerov v krátkom čase, nedá sa riešenie zrejme dosiahnuť bez účasti štátu a jeho arbitrárných rozhodnutí.

Štátna moc a jej politika bude však v konfliktných stretoch o zdroje iba veľmi slabým arbitrom a bolo by iluzórne v najbližších rokoch očakávať, že sa v intervale svojho volebného obdobia stane subjektom zmien, ktoré sa za všetkými týmito hromadnými konfliktmi spontánne presadzujú (t. j. že by bola schopná tieto zmeny podľa nejakej projekcie cieľavedome regulovať). Je viacmenej odsúdená iba na prekonávanie následkov týchto procesov – najmä nezamestnanosti, deficitu daňových výnosov (mobilizáciou zdrojov od fyzických subjektov prostredníctvom daní, cenových zásahov, odbúravaním sociálnych

výdajov a pod.), inflácie, deficitu obchodnej a platobnej bilancie zahraničnej výmeny (devalvácie, colná ochrana a pod.), následkov garancií podnikových úverov – a na asistenciu pri riešení niektorých problémov, ktoré azda umožnia prekonanie dlhotrvajúcich bariér.

Pokiaľ ide o zadlženosť podnikov a ozdravenie bánk (o nedobytné úvery, vysoké úroky a pod.), možno očakávať isté opatrenia, ktoré snád' znížia aktuálny rozmer bremien, nedá sa však očakávať prekonanie zadlžovania (pri súčasnom pomere cien a nákladov a klesajúcom domácom dopyte bude po rôznych reštrukturalizáciách a odpisoch „starých“ dlhov nasledovať nové zadlžovanie a nové zakladanie rizikových úverov). Najdôležitejšia bude v najbližšom období úloha štátu pri udržiavaní sociálneho zmieru.

Isté možnosti by štátna moc vari (teoreticky) mala pri uplatňovaní svojho vplyvu na správu privatizovaného kapitálu (podnikov), hoci vlastnícke práva z prevažnej časti už preniesla na súkromné osoby. Poskytujú ich nesplnené záväzky nových vlastníkov, čo by štátu, za daného stavu plnenia, mohlo dovoliť korekcie zmlúv, ktoré by bránili prelievaniu podnikových zdrojov do oblasti osobnej spotreby vlastníkov a nekontrolovateľný pohyb týchto zdrojov v ekonomike vrátane presunov do zahraničia. Išlo by o určité obmedzenie vlastníckych práv až do úplného splnenia dohodnutých záväzkov, ktoré by nútilo (príp. stimulovalo) k zhodnocovaniu nadobudnutého kapitálu, alebo aspoň bránilo dekapitalizácii. (Ako? To by bola iná téma). V tomto smere je však nejaká aktivita zo strany štátu, smerujúca k obmedzeniu použitia podnikového kapitálu na iné ako zhodnocovacie ciele nepravdepodobná. Pri doterajšom postoji štátnej politiky ku kontrole privatizovaného majetku však bude verejnosť rezervovaná, a to oprávnene, k ochote štátu znižovať daňové zaťaženie podnikov, aj keď si ju vynucuje skutočný stav produkovaných zdrojov. Ved' tu neexistuje žiadna záruka, že zdroje podnikových vlastníkov, ktoré by bolo inak potrebné uvoľniť znížením daní, sa použijú v súlade s rozvojovými potrebami krajiny a že nezvýšia prostriedky pre už i tak rozbužnenú osobnú spotrebu vlastníkov – a to v čase, keď sa od ostatných žiada ďalšie utiahnutie opaskov. Pri presadzovaní svojich predstáv o ozdravovaní ekonomiky vláda preto ťažko nájde širšiu podporu u obyvateľstva.

* * *

Vzhľadom na doteraz prejavené postoje striedajúcich sa vládnych garnitúr k uvedeným problémom je reálnejšie očakávať, že štátna moc bude robiť to, čo jej situácia bude práve diktovať. Je to napokon v súlade s jej prevažujúcou liberálnou doktrínou. Pretože zdroje nemá, nebude sama investovať viac ako nevyhnutne musí, obmedzí garantovanie úverov i zväčšovanie rozpočtových výdavkov.

Jej podiel na stave bilancie zahraničnej výmeny sa prejaví viac v závislosti od naliehavosti potreby uchádzať sa o zahraničné úvery, a od ochoty zahraničných veriteľov tieto úvery poskytnúť, než od vlastnej podpory rastu exportu či brzdenia importu. Zdá sa, že ani k znehodnocovaniu meny sa neuchýli, pokiaľ ju k tomu nedonúti prípadné narastanie deficitu platobnej bilancie. To všetko by bolo pre zmiernenie nerovnováhy azda pozitívnejšie ako aktivity nerešpektujúce limity možného rastu v podmienkach voľného trhu. V najbližších rokoch bude vláda dostatočne zamestnaná hlavne politickým zabezpečením „prežitia“ ekonomiky v situácii ďalej sa zmenšujúcich zdrojov, aj vlastným prežitím. Takýto stav však celkom určite presiahne i jej celé volebné obdobie – čiže problémy terajšej vlády prevezme aj nasledujúca vláda (nech už to bude pred rokom 2002, alebo po ňom).

Stav bude trvať až do okamihu vyrovnania tvorby zdrojov s úrovňou spotreby alebo vyrovnania spotreby so stabilizovanou tvorbou zdrojov. Hoci to zatiaľ v dohľade nie je, z doterajšej formulácie problému nerovnováhy, ako aj z výhľadu jeho riešenia by sa zdalo, že vývoj napokon vo všetkých možných prípadoch musí smerovať k obnove rovnováhy (alternatívne, buď zrýchlením tvorby zdrojov, alebo primeranou redukciou spotreby). Nedá nám však neupozorniť, že aj keď nerovnovážne stavy bývajú dočasné, poznáme dosť prípadov, keď procesy vyrovnávania ustrnuli v stave, ktorý by sa mohol označiť ako chronická nerovnováha. Ide o krajiny, ktorým sa dlhodobo nedarí kryť svoje potreby zdrojmi vlastnej ekonomiky a ktoré sú preto trvalo odkázané na zdroje z iných krajín, či už ich získavajú prostredníctvom permanentných (obnovovaných) úverov, investíciami iných krajín, z priamej pravidelnej pomoci i sporadickým odpisovaním dlhov. Toto nie je, pravda, prognózou, ale iba pripomenutím všetkých možností.

Došlo 27. 12. 1999

Literatúra

- [1] OKÁLI, I. – GABRIELOVÁ, H.: Akademici ku koncepcii strednodobej hospodárskej politiky. *Hospodárske noviny*, 28. 9. 1999.
- [2] OKÁLI, I.: Hospodárska rovnováha a problémy podnikovej sféry. *Ekonomický časopis/ Journal of Economics*, 46, 1998, č. 3, s. 327–352.
- [3] RENDEK, I.: Vonkajšia a vnútorná nerovnováha v stredoeurópskych tranzitívnych krajinách. *Ekonomický časopis/ Journal of Economics*, 46, 1998, č. 3, s. 412–427.
- [4] Štatistická ročenka SR 1996, 1997, 1998. Bratislava, Štatistický úrad SR.
- [5] Makroekonomické ukazovatele štvrťročných národných účtov 1997, 1998, 1999. Bratislava, Štatistický úrad SR.
- [6] Štatistická správa o základných vývojových tendenciách v hospodárstve SR, 1998 č. 1–4; 1999 č. 1–2. Bratislava, Štatistický úrad SR.

- [7] Súhrnné hospodárske výsledky a obstarané investície v SR, 1998, č. 1–4; 1999, č. 1–2. Bratislava, Štatistický úrad SR.
- [8] Menový prehľad. Mesačný bulletin NBS, 1999, č. I–IX. Bratislava, Národná banka Slovenska.
- [9] Výročná správa NBS 1997, 1998. Bratislava, Národná banka Slovenska.
- [10] Investičný majetok v Slovenskej republike za rok 1997. Bratislava, Štatistický úrad SR 1998.
- [11] Štatistická ročenka ČSFR 1992.

THE MAIN MACROECONOMIC TENDENCIES IN THE SLOVAK REPUBLIC AFTER 1989 AND THEIR INFLUENCE ON EXPECTED DEVELOPMENT

Jaroslav NĚMEC – Ivan PRACHÁR

Only in the last two years it was generally acknowledged that the Slovak economy has been found its in imbalance. Descriptions of this imbalance as well as the explanation of causes behind it are far from unanimous. Most often the imbalance has been interpreted as a result of politics of the past government (1996–1998) during leadership of which the amount of investment has significantly increased (first of all investment prompted by the government) generally at the expense of credit resources. Such development accelerated indebtedness and decreased economic outcome, and caused the deficit of the balance-of-payments and the governmental budget deficit, and at the end it produced devaluation of the Slovak currency with subsequent negative effects. The most devastating involve: halt of the GDP growth, deterioration of the situation in enterprises, and unemployment growth. Authors of this paper accept reservations and critical evaluation of policies carried out by the former government, but at the same time they try to prove that these policies do not represent the beginning of the imbalance, they only made it deeper.

The imbalance appeared right after the liberalisation of foreign trade not only in Slovakia in 1991 (former Czechoslovakia), but also within all planned economies with regulated foreign trade. In all these countries the production potential was larger than the one which could be absorbed by free markets after the regulation of market exchange was removed. While goods produced by this potential was traded via regulated markets and a limited exchange at free markets prevailed, it was used more or less in a full scale and enabled the level of incomes that corresponded with the produced and realised product. Incomes related to the use of this potential created the demand that was met also by goods imported from free markets. Imports however, were, limited by exports capability of a particular country to free markets. Nevertheless, an overall level of incomes dictated the demand for imported goods. On the other hand a limited supply of goods from free markets must resulted in unsatisfied demand for goods from free markets, while domestic markets supply often remained stockpiled. If the governmental intervention was able to keep imports balanced with exports trade imbalance problem would not be critical. Immediately after regulation was canceled, the trade imbalance became visible. At the same

level of exports capability to free markets and the existing level of incomes, it was just a matter of time when devaluation of the Slovak Koruna appears, prices of foreign goods would grow and overall demand would decrease.

Czechoslovakia avoided such situation through devaluation. Afterwards prices of foreign inputs and subsequently prices of other goods went up drastically. This led to a decline in the overall demand at the level at which imports evenly balanced exports. A part of aggregated output could not be sold in a situation when demand decreased and a new price level appeared (industrial goods price index in 1991/1989 = 1.77). Comparing to 1989 GDP decreased in 1991 at 83.8 per cent and the decline went on until 1993 when it stopped at 75.01 per cent of 1989. Industrial production declined in 1993 at 67.4, gross agricultural production at 42.7, unemployment rate by 16.2 and retail turnover at 61.2 per cent.

Decreased production led immediately to reduced consumption. However, this was, true only for a part of consumption – that one determined by immediate level of incomes. Consumption had decreased already in 1991 to 76.9 of the level in 1989 and in 1994 to the level of 71.8 per cent. However, consumption of public goods satisfied by schools, hospitals, social, scientific, and similar institutions did not decrease proportionally. These were built gradually along with increase of production potential, and hence they determined the extent of public consumption corresponding the income level prior to 1989. After the resources have dwindled, it became difficult to restrict the consumption while physical goods for meeting consumption needs still existed. It was still possible to use school buildings, hospitals, etc. for a limited period of time without putting new investment in their restoration. The same was true regarding the entire infrastructure – roads, railways, gasoline pipelines, etc.

Reduction of such consumption was complicated by the fact that production potential on which the consumption was based was still there, despite the fact that actual product was insufficient for keeping the consumption at the same level. There was a chance that the economy would be capable to maintain equilibrium of decreased production in a relatively short period of time, and reach the previous level, and hence to reach the initial degree of public consumption. In fact, this was the only alternative: avoiding – by a strict reduction in the consumption – the economic imbalance between creation of sources and the overall consumption. Such attempt was echoed in policies following the emancipation of the country, especially during the period following 1994. This politics, however, did not succeed and was removed in 1998 resulting in a deeper inner imbalance as well as a renewal of foreign trade imbalance.

This paper analyses the development of the imbalance of the Slovak economy during the indicated period, focusing to those areas where the imbalance was mostly visible – resource formation (output, prices, costs, depreciation allowance, capital gains), use of capital and reserves (investment, consumption, domestic and foreign savings), increase of

deficit and deficit settlement (trade balance, governmental budget, industrial loss, decrease of profit margin, inter enterprise indebtedness, decapitalisation of enterprises, etc.). The paper explains also barriers that halt the renewal of initial resource formation and override the imbalance this way. A high proportion of capital costs (especially fixed capital costs), brought about by permanent under usage of a part of resources the most significant of these barriers. This has been the main reason behind the deficit payment of general costs since 1991. The later uncovers as the declared deficit among 50 per cent of enterprises and as a slow down or even a halt of fixed capital renewal among a larger portion of them – including negative impact on restructuration and modernisation that are basic conditions for market expansion and export growth. Expansion policies of the previous government did not overcome the barriers in resource formation. By releasing the final consumption and by foreign loans the GDP growth was revitalised. Nevertheless this did not speed up the resource formation at a corresponding level, but only renewed the trade deficit and payment imbalance, increased internal and external indebtedness and caused devaluation of the currency. The problem of imbalance between the formation and the use of sources remains still open. However, this issue becomes more and more pressing because of increasing decapitalisation, and deficit, and at the same time, under the demand to reduce consumption. This problem is one of the most critical for the present government to solve.